

- egyének és közösségek dolgozzanak ki egy ún. Föld-Etikát (Earth Ethics), amelynek mély lelki irányulása legyen;
- a világmindenség szent, mert Istenhez tartozik és egyetlenegy;
- a környezet iránti magatartásunk mindig Isten akaratához kell igazodjék.

Konkrét intézkedésekre és új lelkiségre van tehát szükségünk, mert „Azt mondani, hogy aggódunk a természetért, még nem elég; meg kell találnunk helyét beszédeinkben, tanításainkban és lelki gondozásaink során is. Mi magunk mögött hagytuk az Édent, ezért Isten segítségével arra kell törekednünk, hogy megfelelő utakat találjunk Földünk áldottabbá tételére” (Irene Holbey).

Meggyőződéssel fordulunk az egész emberiség lelkiismeretéhez szóló felhívás felé, mi, unitáriusok is: „Csak egy Földünk van, amelyet nem apáinktól örököltünk, hanem unokáinktól vettünk kölcsön.”

Dr. BALÁZS MIHÁLY

TRAUZNER LUKÁCS „MEGTÉRÉSE”

Talán akkor járok el helyesen, ha felidézem, mit mond az alábbi sorok főhőséről az erdélyiek egyetemjárását feldolgozó legfrissebb kiadvány: „1578 előtt Itáliában tanult. Dávid Ferenc veje, Kolozsváron városi jegyző, 1578-ban a százak tanácsának tagja, 1600–1601-ben és 1603-ban ítélőmester. Básta elfogatta, Bocskai fejedelemsége idején szabadult, 1606–1608-ban a fejedelmi tábla és az országgyűlés elnöke, 1607-ben birtokos nemes lett”¹.

Az alábbiak néhány ponton helyreigazítják majd ezt az életrajzot, de ez a korrekció a lényegen keveset módosít. Kétségtelenül kiderül ugyanis e Binder Pál² és Trócsányi Zsolt³ adataira támaszkodó összefoglalásból is, hogy páratlan nagyívű pályáról van szó, s Trócsányi ki is mondja: egészen kivételes az, amiképpen a kolozsvári szász náció tagja a tanácsúrságig vitte⁴. A történet azonban még izgalmasabbá válik, ha ennek az útnak a felekezetek közötti ívelését is figyelembe vesszük.

Trauzner Lukács ugyanis nem csupán Dávid Ferenc veje, hanem legbensőbb munkatársainak egyike volt. A Dávid Ferenc ellen lefolytatott per utolsó szakaszában már ő beszélt a nagybeteg püspök helyett, s tanainak védelmezőjeként írta róla a források. Nagy szerepet vállalt az elhunyt unitárius püspök emlékének ápolásában is, hiszen minden valószínűség szerint ő a szerzője a *Defensio Francisci Davidis* című Krakkóban megjelent mű egy fontos fejezetének⁵. Ez éppen a Dávid-per lefolyását mondja el egy külföldi barátjához címzett levél formájában: *Epistola Transylvanorum ad N.N.*⁶. De minden jel arra mutat, hogy Trauzner részt vett abban a szellemi útkeresésben is, amely Dávid Ferenc halála után átjárta az erdélyi antitrinitarizmust. Nincs mód arra, hogy ezzel részletesen foglalkozzak. Csupán azt emítem meg, hogy egyik – elsősorban Christian Francken⁷ nevéhez kötődő – áramlata eljutott a vallás alapjainak megkérdőjelezéséig. Minden jel arra mutat, hogy Trauzner

Lukács Christian Francken egyik legszínvonalasabb erdélyi követője volt⁸. Nos, ez az istentelen ateista 1604 elején katolikussá lett. Hogyan történt ez meg, s miféle tanulságok fogalmazódnak meg e példa nyomán az erdélyi arisztokrácia szellemi áttrendeződésére vonatkozóan? Erről szólunk néhány szót elsősorban oly módon, hogy azokra a főleg jezsuita forrásokra támaszkodunk, amelyeket eddig még nem vettek figyelembe⁹.

Giovanni Argenti, az erdélyi jezsuiták főnöke rendkívül érdekesen emlékezik meg először is Trauzner nézeteiről. Elmondja, hogy hőstünk kivételesen gazdag műveltségű férfiú, a tudományok minden területén otthonosan mozog, de különösen jogi műveltsége kiemelkedő. Vallási nézeteiről a következőket állítja: ez a férfiú csaknem minden eretnekséggel megpróbálkozott, majd látszólag a borzalmas unitarizmusnál kötött ki, valójában azonban ateista lett. Ebben annyira előrehaladt, hogy szerinte a világ teremtésére és kormányzására vonatkozó dolgokban inkább Arisztotelésznek mint Mózesnek van igaza. Miután áttanulmányozta Arisztotelész etikáját, a következőket írta egyik barátjának: Ha minden szent könyvet elvetnénk is, Arisztotelész etikai posztulátumai elegendőek lennének ahhoz, hogy az ember elnyerje az üdvösséget. Magántársaságban tehát ateistaként viselkedett, nyilvánosan azonban unitáriusként lépett fel, mert azt vallotta, hogy szükség van a vallásra, mint olyan eszükre, amelyet a bölcs emberek azért találtak ki, hogy a tudatlan népet ennek segítségével féken tartsák.

Messzire vezetne, ha sorravenném, hogy ezek a tételek az európai reneszánsz mely nagy áramlatainak és filozófusainak műveiből eredeztethetők, így inkább csak arra az érdekes összefüggésre utalok, hogy hasonló istentelen gondolatok felbukkanását Pázmány Péter is regisztrálta. Ő egy helyütt a következőket mondja: „... ismertem olyan főurat, tudós úriembert, ki mielőtt a régi igaz hitre térne, arra jutott, hogy szentírás nélkül az Arisztoteles ethicáját elég-ségesnek ítélte az embernek tökéletességére”¹⁰. E megállapítás kísértetiesen megegyezik az Argenti által mondottakkal, de azt tartjuk kevésbé valószínűnek, hogy Pázmány Trauznerre gondolt. Természetesen nem tarthatjuk kizártnak ezt a lehetőséget sem, hiszen – mint látni fogjuk – Trauzner többször járt követségben Bécsben, s egy ilyen út során esetleg találkozhatott Pázmánnyal. De talán helyesebben járunk el, ha Pázmány szavait annak bizonyítékaként értelmezzük, hogy az erdélyi és magyarországi arisztokrata elit körében nem volt ritka az ilyen vélekedés.

Nos, ez a Trauzner Lukács 1604 tavaszán kezébe vett néhány katolikus művet, közöttük Ludovicus Granatensis *Introductio ad symbolum apostolicum* című munkáját, és ezek áttanulmányozása után meglátta az igaz fényt, és megtért a katolikus egyház kebelébe. A történet esetleg megható is lehetne, ha nem tudnánk, hogy ez a megvilágosodás nem egészen önként vállalt magányban, hanem a dévai vár börtönében történt. Ugyanott csücsült tehát Trauzner, ahol 1579-ben mártírrá lett apósa, s a fent említett katolikus műveket Johann Adam von Hoffkirchen a dévai vár buzgó katolikus kapitánya adta a kezébe.

Nem lesz tehát érdektelen közelebről is megvizsgálunk az áttérés körülményeit. Szamosközy nagy történeti műve nem jelöli meg pontosan a bebörtönözés okait, csupán általánosságban indokolja ezt annak a kegyetlen

terrornak az ecsetelésével, amellyel Basta és a tanácsosok rendet próbáltak csinálni a császár hatalmába visszakerült Erdélyben 1603 őszén¹¹. Érdekes konkrétumot tudunk meg azonban egy jóval későbbi lengyel forrásból. Samuel Gradzki *Epitome praecipuarum rerum ab infelici clade Mochacziana seu ab anno 1526 usque annum 1663 Hungariam inter et Transylvaniam gestarum* című 1657-ben íródott munkájában ugyanis azt olvashatjuk, hogy a Kolozsvár képviselőtében Déván megjelent két küldött, Tótházy Mihály és Trauzner Lukács nem volt hajlandó aláírni azt a cikkelyt, hogy azokban a városokban amelyek hűtlenek lettek a császárhoz, csak a római katolikus vallás engedélyeztessék¹². A legtöbb információhoz azonban Szamosközy kézíratos feljegyzéseiből jutunk. Ezekből megtudjuk, hogy Trauzner elfogatása kifejezetten Basta ellenében történt, aki csupán tolmácsként akarta őt alkalmazni Déván¹³. Ezek szerint a bebörtönzés két mozgatója a már említett Hoffkirchen, illetőleg Paul von Krauseneck császári biztos volt. Szamosközy kifejezetten Trauzner későbbi nyilatkozatára hivatkozva állítja, hogy Hoffkirchen kiváltképpen a vallása miatt ragaszkodott a kolozsvári polgár bebörtönzéséhez és a későbbiek szempontjából különösen érdekes, hogy a dévai kapitány azt mondogatta neki a börtönben, hogy „én fogattalak meg... és én szabadítalak elis.”¹⁴

Nem kell csodálkoznunk az erdélyi viszonyokat jól ismerő Basta viszonylagos visszafogottságán. Ő természetesen tisztában volt azzal, hogy szinte minden erdélyi politikacsinálóhoz hasonlóan, milyen politikai ingadozások terhelték a kolozsvári deák pályáját.¹⁵ Bizonyosan tudott arról, hogy Báthory Zsigmond 1598-as visszatérésekor az ő oldalára állt, majd Mihály vajda mellett találjuk, s aztán a lécfalvi országgyűlés által Prágába küldött követek között bukkan fel, hogy az erdélyi hatalomváltás után megszökjön innen és Lengyelországon keresztül visszatérjen, hogy aztán majd ismét Báthori Zsigmond követe legyen. Majd ott látjuk őt 1601 augusztusában Kolozsvárott, amikor a város megadja magát Bastának, ám az újabb fordulat során csatlakozik Székely Mózeshez, s tevékeny szerepet játszik Beszterce meghódoltatásában. Ám bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a császári hadvezér rendkívül nagyra értékelte és becsülte a kolozsvári polgárt. Szamosközy egy helyütt bizalmas beszélgetésükről ad számot 1601 augusztusából, s Basta 1600. december 17-én Rudolf császárhoz írott levele expressis verbis is megfogalmazza ezt a nagyrabecsülést: az erdélyiek között rendkívüli tekintélyként s kitűnően tájékozott emberként ajánlja a császár figyelmébe a követként érkező Trauznert. Az erdélyi politikai helyzettel tökéletesen tisztában levő, s a dolgokat józanul mérlegelni tudó katonaeMBER talán még azt is átlátta, hogy az egykor előtte Kolozsvár nevében térdrehulló „capo della setta ariana” politikai színváltásai mögött van egy állandó mozzanat: a városa és tágabb páttriája megmaradását lehetővé tevő békés politikai megoldások szorgalmazása. Ám az is lehet, hogy a Szamosközy által emlegetett visszafogottságot egy másik mozzanattal kell magyaráznunk. Arra gondolunk, hogy bár meglehetősen jól dokumentált az az eseménysorozat, amely a kolozsvári jezsuita kollégium lerombolásához és a jezsuiták kiűzéséhez vezetett, semmiféle nyomát sem találjuk annak, hogy Trauzner ebben bármiféle szerepet játszott volna. Ha a jezsuita források hallgatását a későbbi

fejlemények fényében esetleg tendenciózusnak is vélhetnénk, az mindenképpen feltűnő, hogy hallgat erről az a Szamosközy is, aki pedig meglehetősen ironikus kommentárral közli azt a kétértelmű beszédet, amelyet Trauzner a város Székely Mózesnek történő átadása ügyében tartott.¹⁶

Rendkívül érdekes, hogy éppen főhősünk későbbi megnyilatkozásaiból tudhatunk meg további részleteket Hoffkirchen motivációjáról. A többek között Trauznerre támaszkodó Gyulafi Lestár, valamint Szamosközy ugyanis részletesen elbeszéli, miképpen ölték meg Hoffkirchent 1605 januárjában Enyed mellett a hajdúk. E beszámolókból egy fanatikus Habsburg-párti és megszállott katolikus képe bontakozik ki: „Nem egyszer mondta ezt Trauznernek, hogy vagy meghal, vagy megmutatja ezt, hogy nem volt utolsó azok közt, akik az Ausztriai familia mellett, magokat fortunájokat és életeket exponáltak, és hogy nevét hagyja, ha élete belé vesz is, ennél az familiánál. Mondta azt is, hogy nem mind kapitán az, a ki kapitán nevet visel, minthogy nem is barát minden, a ki csuklyát visel, és hogy kevés ember tudja, mint köllessék nagy dolgokat kevés munkával véghez vinni”.¹⁷ Ez a buzgalom vezette bele az itt nem részletezhető könnyelmű és terrorisztikus hadivállalkozásba, s hiába intette őt maga Trauzner is, a hajdúk prédájává vált. Meggondolkoztató azonban, hogy nem akárkikkal osztozott a halálban: „Nevezetessek ezek voltak vele, Felicianus ab Heberstain, Juvenis annorum 20, filius Magnifici Domini Feliciani Liberi Baronis ab Heberstain Consiliarii bellici Caesarei. Ennek az ifjúnak az anyja Hoffkircher familiájából való volt. Julius Caesar Muralthus, Frater Joannis, Joannes Lisbona, filius Gerardi Lisbonae, praefecti minerarum Rivuliensium, Caspar Capito, Joannis Capitonis, Alchimistae filius, Palatics János, György fia, annorum 20. Szikszai Ferencz, Imre fia és Kevendi Pál deák, Julius Muralthus szolgája, el szaladtanak.”¹⁸

E lista részletesebb elemzését mellőzve is megállapítható, hogy nem csupán marcona katonák voltak e fékezhetetlen indulatú hadvezér kíséretében, hanem az erdélyi katolicizmus ügyében a kard mellett egyéb eszközök-höz is nyúlni tudó férfiakat is ott találunk. Itt csupán arra utalunk, hogy Julius Caesar Muralthus azok közé a művelt értelmiségiek közé tartozott, akiket még Báthory István hozott be Erdélybe, illetve Lengyelországba. Ő később a Felvidéken tevékenykedett, majd Báthory Zsigmond orvosa lett.¹⁹ Az ő esetében is rendelkezünk adatokkal arról, hogy a 90-es évek második felében gyakran megfordult Kolozsváron, sőt azt is tudjuk, hogy 1598. január 31-én családotól együtt Nagybányára költözött. A nagybányai bányamester fiáról ugyanakkor olyan adattal rendelkezünk, hogy 1599-ben Kolozsvárott az Unitárius Kollégiumban tanult. Simon Fischer ebben az esztendőben megjelent logikai kézikönyvének függeléke ugyanis közli azok tételeit, akik e témából disputáltak, s ezek között szerepel Joannes Lisbona is.²⁰ Rendkívül érdekes az is, hogy a kegyetlenül megölték listáján ott találjuk Palatics György fiát, Jánost is. Egyáltalán nem tartjuk kizártnak, hogy az igen jelentékeny költőként számontartott Palatics Györgyről és fiáról van szó, hiszen vannak adatok arra vonatkozóan, hogy a budai Csonka-toronyban oly kiemelkedő verset író, Balassi egy versének dallamot, egy rendkívül izgalmas kódexnek pedig nevet adó férfiú kiszabadulása után Erdélybe ment.²¹ Ha figyelembe vesszük, hogy a korban az alkimis-

ták közismerten nem voltak műveletlen és tájékozatlan férfiak, akkor jelentőséget tulajdoníthatunk annak is, hogy egy alkimista fia is Hoffkirchen társaságában volt.

Nem jelentéktelen szellemi kapacitást képviselt tehát ez a kolozsvári viszonyokat, s talán magát Trauzner is jól ismerő s bizonyára egymással már korábban is érintkező embereket tömörítő együttes. Bizonyára ezzel magyarázható, hogy meggondoltságot, de legalábbis jól tájékozottságot mutat, hogy milyen könyveket nyomott Hoffkirchen a börtönbe zárt Trauzner Lukács kezébe. A rendkívül termékeny, latinul és spanyolul egyaránt író spanyol dominikánus, Ludovicus Granatensis (1504-1588) ugyanis azon szerzők közé tartozott, akik spanyol nyelvű munkáikban nem az elvont dogmatikai kérdéseket feszegették, hanem a megtérés, a bűnbánat, a lelki elmélyülés kérdéseiben kívántak eligazítást adni. Az e tárgyban írott rendkívül népszerű, több nyelvre lefordított műveit Keresztes Szent János vagy Avilai Szent Teréz híres írásaival együtt emlegeti a szakirodalom.²² A Trauzner Lukács által a börtönben olvasott, eredetileg spanyolul íródott, de hamarosan több latin fordítást²³ is kapott mű az említett két vonulat határmezsgyéjén helyezhető el. Címéből is következően természetesen a keresztény hittételek összegzését adja, ám egyáltalán nem száraz módon, hanem a racionális érvelés egy jól követhető minimumát közérthető és népszerű történetekkel vegyítve. Szempontunkból különösen érdekes, hogy a gondolatmenet középpontjában az áll, hogy miképpen lehet a vallásos hit létjogosultságát igazolni, másrészt a legrészletesebben azzal foglalkozik, hogy bebizonyítsa: az összes létező vallás között a kereszténység, és ezen belül a római katolikus felekezet a legmagasabbrendű. Bőven találunk tehát a műben olyan gondolati kiindulópontokat, ahonnan elindulva a nagy antitrinitárius szerzők is építkeztek, bár a végeredmény természetesen gyökeresen eltérő lett. Az azonban mindenképpen említésre méltó, hogy a könyv utolsó fejezete kifejezetten krisztológiai kérdéssel foglalkozik, azt bizonyítja, hogy Krisztus a proféták által megjövendölt megváltó.

Természetesen nem gondolhatjuk azt, hogy Trauzner Lukács azért tért át, mert éppen a megfelelő teológiai művel találkozott a dévai vár börtönében. A könyvek meggondolt kiválasztását azonban hangsúlyozniuk kellett, mielőtt rátérnénk az áttérés néhány további mozzanatának ismertetésére. Ebben fő forrásunk Giovanni Argenti jezsuita tartományfőnökhelyettes beszámolója. Megtudjuk tőle, hogy az említett könyvek elolvasása után Trauzner hosszú levelekben kereste föl a börtönből. Ezekben a levelekben nem csupán ártatlanságát hangsúlyozta hanem a Saulusból Pállá lett apostol példájára hivatkozva kifejtette, hogy az őt ért csapásokat és a bebörtönöztetést Isten büntetéseként fogta fel, és a lelki nyugalmat megtalálva, könnyek között közölte a jezsuitával, hogy kész nyilvánosan is hitet tenni a katolikus vallás mellett. Argenti ezután fölkereste Bastát, aki először nagy gyanakvással fogadta az elmondottakat és hallani sem akart a fogoly szabadon engedéséről. A jezsuitának azonban végül sikerült meggyőznie arról, hogy ők semmit sem veszíthetnek, mert ha Trauzner csupán színlel, akkor legalább végképp leleplezi magát még hitsorsosai előtt is. Basta tehát rábólintott Argenti tervére, ám le kellett küzdenie még egy akadályt. A császár által Erdélybe kiküldött biztosok közül ketten – Georgius Hoffmanus és Carolus

Imhoff – ugyanis lutheránusok voltak, így jogos volt a gyanú, hogy ők nem örülnének föltétlen e szép megegyezésre jutó katolikus páros eme látványos akciójának. Célszerű volt tehát úgy beállítani a dolgot, hogy Trauzner szabadonbocsátásának semmi köze a valláscseréhez. Az áttérést el is titkolták, s Basta kizárólag azzal indokolta, hogy az újólag végrehajtott lehető legszigorúbb vizsgálat sem tudott előhozni semmi terhelőt Trauzner ellenében. Nincs tehát alapja annak, hogy továbbra is börtönbe tartsák. Az akció rafináltsága különösen akkor válik érzékelhetővé, ha figyelembe vesszük, hogy mi történt ebben az időben Kassán. Így ugyanis megértjük, hogy miért kellett föltétlen kijátszani azt a Hoffmant, aki Julius Salm semptei udvarbírójának volt a fia, s akinek karrierje Bornemisza Péter patrónusának jóvoltából ívelt fel. Az ő családját is elérte ugyanis a buzgó katolizálási hullám, hiszen Gyulafi Lestár egy feljegyzésében a következőket olvashatjuk: „ismét Hoffman Györgynek egy atyjafiát, ki ugyanott Kassán lakik, találták volt házánál, hogy az postillát olvassa volt, azon száz aranyat vettek. Ezt is bizonytalmondá Hoffman uram fija, csak szintén az templom elvétele után történt, meg kellett adni, ki nem bocsáttá addig az tömlöczből”.²⁴

Főhősünk eközben a nagybőjt idejét mély meditációval töltötte el, majd 1604 húsvétján lezajlottak az épületes ceremóniák. Előbb Argenti szobájában tagadta meg eddigi bűneit és tévtanait több főúr és kolozsvári patrícus jelenlétében, majd a kolozsvári főtemplomban hatalmas tömeg jelenlétében nyilvánosan is meggyónt. A jezsuita heismeri: alig akadt a tömegben olyan ember, aki ne színlelésnek tartotta volna a történeteket.

Trauzner históriája azonban ezután kezd igazán izgalmassá lenni számunkra. Vele ugyanis nem az történt mint tanítómasterével, Christian Francannel, aki életében négyszer katolizált, hanem az Erdélyre ráköszöntő újabb hatalmi változások közepette is kitartott katolikus volta mellett. Ez a sajátos kolozsvári viszonyok között rendkívül figyelemreméltó pozíció felvételét eredményezte. Ennek részleteit azonban itt már nem idézhetjük fel. Legyen elég csupán annak jelzése, hogy amikor napirendre került Kolozsvár behódolása Bocskai előtt, Trauzner igen állhatatosan küzdött annak érdekében, hogy a városban ne csupán az unitárius vallás gyakorlása engedélyeztessék. A jezsuita dokumentumok részletesen beszámolnak különféle megnyilatkozásairól, amelyekben a katolikus hit és a jezsuiták védelme összefonódott a különféle vallások szabadságának hangsúlyozásával. De talán mindennél beszédesebb az a tény, hogy az 1606 őszén Erdélyből mégiscsak kitiltott jezsuitákkal együtt kiküldi Erdélyből fiát is, mert – a jezsuiták szerint legalábbis – azt akarta, hogy fia olyan országban tanuljon, ahol virágzik a katolikus vallás. S valóban, az ol-mützi jezsuita kollégium anyakönyvében 1607. március 1-én felvidéki magyarok társaságában a következő bejegyzést olvashatjuk: Stephan Trauzner Claudiopolitanus.²⁵

Jegyzetek

¹ Szabó Miklós – Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521–1700*, Szeged, 1992. 155. (Fontes rerum Scholasticarum IV, Szerk. Keserű Bálint)

² Binder Pál, *Közös múltunk. Románok, magyarok, németek és délszlávok feudalizmus kori falusi és városi együttéléséről*. Bukarest, 1982. 289.

³ Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540-1690*, Bp. 1980. 36.

⁴ Trócsányi Zsolt: *Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései (Adalék az erdélyi rendség történetéhez)*, Bp. 1976. 68.

⁵ Antal Pirnát: *Die Ideologie der siebenbürger Antitrinitarier in 1570-er Jahren*, Bp. 1961. 172.

⁶ Modern kiadása: *Bibliotheca Unitariorum I*. Introduced by Mihály Balázs, Bp. 1983. 238-278.

⁷ Róla magyarul Lech Szozucki: *Két eretnek gondolkodó a XVI. században. (Jacobus Palaeologus és Christian Francken)* Bp. 1980. 85-123. (Humanizmus és reformáció 9)

⁸ Pirnát Antal: *Arisztoteliánusok és antitrinitáriusok (Gerendi János és a kolozsvári iskola)*, Helikon. XVII. 1971. 371.

⁹ E jezsuita forrásokra külön nem hivatkozunk, mivel ezek hamarosan megjelennek az *Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* c. sorozatban.

¹⁰ Pázmány Péter: *Összes művei*. III. Kiad. Kiss Ignác. Bp. 1987. 182.

¹¹ Szamosközy István: *Erdély története* (1598-1599, 1603), ford. Borzsák István, Kiad. Sinkovics István, Bp. 1981. 462-481. (Pro memoria)

¹² A szerzőről lásd Keserű Gizella összefoglalását: *Ismeretlen szerző Rákóczi-eposza*, sajtó alá rend. Szigeti Csaba, Bp. 1988. 284-285. A mű kéziratos másolata a Budapesti Egyetemi Könyvtár Hevenesy-Gyűjteményében található. T. XXXIV. f. 107-108.

¹³ *Magyar nyelvű kortárs feljegyzések Erdély múltjából. Szamosközy István történetírő kézírata, XVII. század eleje*. Bp. 1991. 180. (A magyar nyelv-történet forrásai 2.) - A továbbiakban Kortárs feljegyzések

¹⁴ Az alábbi pályaképrészlet a következő forrásokra támaszkodik: *Kortárs feljegyzések, passim.*, *Eudoxiu de Hurmazaki, Documente privitoare la Istoria Românilor*. T. IV. part. I. 1600-1649. București, 1882. 193. Veress Endre: *Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597-1607)*, T. I. Bp. 1909. 444. 468. 575-578.

¹⁶ Szamosközy: *Erdély története*, 372-373.

¹⁷ *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI-XVIII. századokból. Gyulafi Lestár följegyzései*. Közli Szabó Károly, Bp. 1881. 38. (*Monumenta Hungariae Historica Scriptorum XXX* - a továbbiakban: Följegyzések

¹⁸ Följegyzések, 40.

¹⁹ A Báthori István halála körül kitört vita során írott műve: RMNY. 629. Itt tömör összefoglalás olvasható életútjáról is.

²⁰ Lásd: RMNY 859, valamint Kénosi Tózsér János: *De Typographiis et typographis unitariorum in Transylvania*, Bibliotheca Scriptorum Transylvania-Unitariorum. ed Ferenc Földes: Szeged. 1991. 79-80. (Adattár 32.)

²¹ Régi Magyar Költők Tára, XVI. századi sorozat VIII., kiad. Dézsi Lajos, Bp. 1930. 464.

²² Gulianme van Gemert: *Zur Rezeption der Werke von Luis de Granada im deutschen Sprachraum in der frühen Neuzeit. Prolegomena zur Erforschung der Vermittlertätigkeit von Mathaeus Tympius. Beiträge zur Aufnahme der italienischen und spanischen Literatur in Deutschland im 16. und 17. Jahrhundert.* hsg. Alberto Martino, Amsterdam-Atlanta, 1990. 289-336. (Chloe Beihefte zum Daphnis 9.)

²³ Először 1585-ben Velencében, majd 1595-ben Kölnben jelent meg latin fordítás. Természetesen eldönthetetlen, hogy Trauzner melyiket olvasta. Mi az Országos Széchényi Könyvtárban meglévő kölni kiadást használtuk, amelynek fordítója Michael ab Isselt volt. Megjegyezzük még, hogy az Erdélyben tevékenykedő Szántó Arátor István 1587-ben tervbe vette Ludovicus Granatensis műveinek magyarra fordítását. vö. *Monumenta Antiquae Hungariae III. (1587-1592)* ed. Ladislaus Lukács S. J. Romae, 1981. 85-86.; Timár Kálmán: *Szántó Arátor István irodalmi terve, Irodalomtörténeti Közlemények*, 1930. 35-36.

²⁴ Szilágyi Sándor: *Gyulafalvi Lestár történeti maradványai*, Történelmi Tár 1893. 135. Az „idők” változását egyébként jól mutatja, hogy a felvidéki Horváth Stansith Gergely leányát elvevő fia már katolizál, s gyermekeit a kassai katolikus mártírok nevére kereszteli. vö. Szendrei János: *A Kapiak családi levéltára*, Századok, XXIV. 1890. 337-346. Berzeviczy Edmund: *A csatári és szedkerti Hoffmanok*, Századok, XXVI, 1892. 621-632. Ifjabb Hoffman György itt említett könyvjegyzékéről lásd: *Könyvtörténeti Füzetek III. Magángyűjtemények Magyarországon 1545-1772* ed. Herner János, Monok István, Szeged, 1983. 18.

²⁵ Hellebrandt Árpád: *Az Olmützben tanult Magyarok 1590-1664*, Történelmi Tár, 1888. 196-208. listáján nem szerepel. Az adatot az anyakönyv kéziratából merítettük.

Dr. GAAL GYÖRGY

AZ UNITÁRIUS ISKOLAÜGY TÖRTÉNETI VÁZLATA

- Egy lexikon-szócikk adatai -

Az erdélyi reformáció vezető egyénisége 1555-től, kolozsvári lelkészé választásától kezdve Dávid Ferenc. Lutheránus majd kálvinista hitelveket vall, végül az 1560-as évek közepén kigondolja saját hitelveit, melyek alapján létrejön az európai reformáció legradikálisabb ágazata, az egyistenhívó antitrinitarizmus, vagy mai nevén unitarizmus. Az egyház alapításának éve 1568, ekkor hozta a tordai országgyűlés vallási türelmi rendeletét. Még az évben Dávid Ferenc a gyulafehérvári hitvitán Erdély fejedelmét és a főrendek többségét, majd hazatérve egész Kolozsvárt az unitárius hitre térítette.

Az 1557-es tordai országgyűlés felkérésére Izabella királyné a kolozsvári domonkosok elhagyott kolostorépületében iskolát létesített. Ennek rektora éppen Dávid Ferenc volt, akinek hatására ez az iskola is unitáriussá vált, s évszázadokon át a felekezet legfontosabb intézménye lett. Fenntartására János Zsigmond fejedelem a kolozsvári dézsma egynegyedét utalta ki, s ezen ado-